

LA TROBALLA DEL MOSAIC DEL SACRIFICI D'IFIGÈNIA A EMPÚRIES I LA SEVA POSTERIOR ADQUISICIÓ PER LA COMISSIÓ DE MONUMENTS DE GIRONA. UNS FETS POC CONEGUTS

Empúries, ciutat romana, excavacions decimonòniques, historiografia, musivaria romana.

Lluís Buscató i Somoza¹   Lluís Pons i Pujol²

Se presenta, a través del análisis documental de la época, las circunstancias del hallazgo, en 1848, del famoso mosaico de la ciudad romana de Empúries conocido con el nombre del Sacrificio de Ifigenia. Así mismo se analizan las vicisitudes desde el momento de su hallazgo hasta su adquisición en 1914 por la Comisión de Monumentos de Girona.

Empúries, ciudad romana, excavaciones decimonónicas, historiografía, musivaria romana.

The circumstances surrounding discovery in 1848 of the famous mosaic – known as the Sacrifice of Iphigenia – in the Roman city of Empúries, is presented through a study of contemporary documentation. The various vicissitudes encountered from the time of its discovery until its acquisition by the Monument Commission of Girona in 1914 are also considered.

Empuries, Roman city, old excavations, historiography, Roman mosaic.

On présente, à travers les analyses documentaires de l'époque, les circonstances de la découverte en 1848 de la fameuse mosaïque de la ville romaine d'Empuries connue sous le nom du Sacrifice d'Iphigénie. On analyse également les vicissitudes qui furent les siennes à partir de sa découverte jusqu'à son acquisition en 1914 par la Commission des Monuments de Gérone.

Empuries, ville romaine, fouilles anciennes, historiographie, mosaïque romain.

Actualment, és àmpliament conegut el fet que el jaciment d'Empúries ha estat objecte d'una espoliació, altament destructiva pel conjunt de restes arqueològiques que conté, ja des de la mateixa antiguitat clàssica, molt abans que la ciutat fos abandonada i els seus edificis s'enrunessin. És a dir, les restes materials de l'antiga ciutat han estat la pedrera utilitzada per obtenir materials assequibles i barats per a noves construccions des de fa quasi 2000 anys, amb la conseqüent pèrdua que això ha suposat quant a dades

susceptibles de ser estudiades arqueològicament. Vegem-ne tot seguit alguns exemples, per fer-nos una breu idea del volum d'aquesta destrucció:

Com a exemple més antic, hom pot citar la recent identificació que s'ha fet del mur de llevant de la basilica paleocristiana de la neàpoli d'Empúries, àmpliament conegut per les característiques cel·les que té excavades en el seu interior, les quals tanta tinta han fet córrer³, com un fragment de la muralla romana reaprofitat com a element constructiu⁴. Posteriorment, en època

1.- Estudiant de tercer cicle de la Universitat de Girona i membre de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

2.- CEIPAC, Centre per a l'Estudi de la Interdependència Provincial en l'Antiguitat Clàssica.- Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia, Universitat de Barcelona, C/ Baldri Reixac, s/n, E-08028 Barcelona.- <http://ceipac.gh.ub.es>.- DGI CYT-BHS2000-0731. Grup de Recerca de Qualitat, Generalitat de Catalunya.- 2001SGR00010.

3.- Les dades més noves i recents sobre aquest edifici, que fins i tot havia estat identificat com un columbari, és troben a: Nolla i Brufau, J. Mº.; Sàgrera, J., *CIVITATIS IMPVRITANAE COEMENTARIA*, Girona 1995.

4.- Sanmartí Greco, E., La transformació del conjunt de la muralla romana d'Empúries en pedrera. Observacions sobre els sistemes emprats en l'explotació del llenç meridional i assaig de cronologia, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVI (1996-97), 449-467.

Figura 1. El mosaic del Sacrifici d'Ifigènia.

Moderna, mercès al cronista Pujades⁵, sabem que les ruïnes foren aprofitades com a font de materials per les obres de fortificació de Roses i Perpinyà. També sabem que l'actual església de L'escala i el convent servia que s'alçà sobre les runes de la ciutat grega, actual museu d'Empúries, foren construïdes amb materials procedents del jaciment, com ja constata Francisco de Zamora⁶:

"Medi la muralla de mar, cuyos peñascos asombra. Pero los han arrancado con barrenos para las obras de Rosas, Castellón de Ampurias y la Escala y de las iglesias de San

*Salvador y de Gracia, de Servitas, en cuyo pago vi una piedra de mármol blanco destrozada, en la que vi en hermosas letras, lo siguiente: GIOAI/SFRICIO.COF. En la iglesia [la del convent dels servites, actual museu de les ruïnes d'Empúries] hay un resto de estatua colosal, del que han hecho los frailes una pila para agua bendita"*⁷.

Aquest llarg i continuat espoli del jaciment, adreçat a la recerca de materials constructius susceptibles de ser aprofitats, l'afectà de tal manera que a mitjan segle XIX coneguts historiadors gironins com Joaquim Botet i Sisó⁸ i Celestí Pujol⁹ consideraven el jaciment totalment destruït, la qual cosa feia innecessària la realització d'excavacions arqueològiques, atès que els resultats no compensarien l'esforç físic i material esmerçat¹⁰.

A partir del segle XVIII, però, com a conseqüència del canvi que s'esdevingué en relació amb l'estudi del món antic, aparegué una nova forma d'espoli del jaciment, tant o més destructiva que l'esmentada anteriorment. Concretament, durant els segles immediatament anteriors els estudis sobre l'antiguitat s'havien basat, bàsicament, en la lectura dels clàssics, l'epigrafia, la prosopografia i l'estudi de les lleis, però ara, a partir de la primera meitat d'aquest segle, apareixerà un nou tipus d'erudit que es consagrava a l'estudi d'antiquari, afavorit, tot sovint, pel mecenatge d'eclesiàstics i seglars que gaudien col·leccionant els objectes trobats en les excavacions¹¹. En conseqüència, i per cobrir aquesta creixent demanda s'escavarà el jaciment a la recerca de tots aquells objectes arqueològics que encara restaven enterrats sota les sorres que cobrien la ciutat. Primerament, per part d'estudiosos amb voluntat antiquarista i erudita. Concretament, pel cas de L'Escala, tenim notícia que l'erudit local Josep de Maranges i Marimon¹², a

5.- Jeroni Pujades, (Barcelona 1568-Castelló d'Empúries 1635), jurista i historiador, doctor en ambdós drets, fou professor de canons en la Universitat de Barcelona. De 1609 treballà pels comtes d'Empúries, primer com a comissari general i assessor, i més tard com a advocat fiscal. La seva obra més important és *Crònica Universal del Principat de Catalunya*, Barcelona, 1609. Id., *Crónica universal del Principado de Cataluña*, toml, Barcelona 1829, 158. Desconexem quin fou el volum de destrucció que comportaren aquests treballs, però aquest devia ser molt important. A tall d'exemple hom sap que durant les obres de construcció de la fortificació de Roses, coneguda popularment com la Ciutadella, es preveia extreure d'Empúries un 20% de la calc necessària. Cf. De la Fuente, P., *Las fortificaciones reiales del golf de Roses en l'època moderna*, 73.

6.- Zamora Peinado, Francisco de (Villanueva de Jara, Conca 1757 - 1812), funcionari i viatger il·lustrat espanyol. Nomenat alcalde del crim (1784) i més tard, oïdor de l'Audiència de Barcelona, la seva curiositat i esperit de projectista li varen fer emprendre un seguit de viatges pel Principat, dels quals en deixà constància en el seu *Diario*. Cf. nota posterior.

7.- Cf. Zamora, F. de, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona 1973 (reedició), 361.

8.- Joaquim Botet i Sisó (Girona, 1846-1917), historiador i numismata. Membre de la Comissió de Monuments de Girona des del 1873, on ocupà diversos càrrecs fins a la seva mort, entre ells el de conservador del museu.

9.- Celestí Pujol (Girona, 1843 - Madrid, 1891), historiador, advocat i numismata. Membre de la Comissió de Monuments de Girona des del 1868, quan en fou el secretari i de la Real Acadèmia de la Història des del 1886.

10.- Buscató i Somoza, Ll.; Pons i Pujol, Ll., L'actuació arqueològica de la Comissió de Monuments de Girona al segle XIX: Emporion i Rhodé, *Actes del I Congrés d'Història de Girona "Girona dos mil anys d'història"*, Girona 2001, 483-491.

11.- Cf. Bianchi Bandinelli, A., *Introducción a la arqueología*, 1982, 37.

12.- Josep Maranges i Marimon (1735-1808/16), militar i propietari de L'Escala, vila de la qual fou batlle en quatre ocasions, conegut per ser l'autor de la primera monografia sobre la història de la ciutat i per la important col·lecció d'antiguitats procedents d'aquesta que arribà a posseir. Cf. Llobet i Masachs, S., Notes per a una biografia d'en Josep de Maranges i de Marimon primer historiador-arqueòleg d'Empúries, *Fulls d'història local*, IV, (1989).

la segona meitat del segle XVIII, ja recollia objectes al jaciment per la seva col·lecció privada i per regalar a coneguts i protectors, entre els quals cal destacar el Príncep d'Astúries, el futur Ferran VII. Activitat que no era percebuda pel seu autor com un saqueig, sinó com una forma d'estudiar el passat, fins al punt que recomanava en la seva obra *Compendio historico, resumen y descripción de la antiquísima ciudad de Empurias*, que tota persona interessada pel tema s'hi atansés personalment i recollís allò que el terreny oferia:

"El curioso, que desee saber por extenso la verdad de todo lo contenido en este tratado, haga dos cosas: por lo tocante al verdadero examen de los vestigios y monumentos de la antigua ciudad de Empurias, que exige el tiempo y circunstancias presentes, en primer lugar imite la ciega pasión del Autor en materia de monumentos antiguos, y el raro aprecio que hace de ellos, saboreando su agigantado gusto, hasta llegar a registrar por muchas veces a la sombra y quietud de la noche con velas encendidas las cisternas, grutas, sepulcros, y concavidades de la ciudad de Empurias, mirando, discurriendo, averiguando, y midiendo todo con el mas extremado e infatigable conato"¹³.

Aquest no era un cas únic, atès que per d'altres fonts sabem que un dels monjos del convent servia que s'aixecava sobre el jaciment, Fra. Manuel Romeu, també havia reunit una important col·lecció, i fins i tot, arribà a

demanar al comte d'Empúries (duc de Medinaceli) la seva exclaustació per dedicar-se a la recollida d'antiguitats¹⁴. Posteriorment, però, aquest interès col·leccionista i erudit desembocà en l'espoli i comercialització de les restes, per proveir un mercat d'antiguitats en continu creixement. Actuació que fou duta a terme, principalment, per part dels camperols de la zona, que així obtenien un ingrés extra per la seva pobre economia, fet que ja fou observat per Jauvert de Passà a les primeres dècades del segle XIX: "*Après beaucoup de soins et quelques tentatives infructueuses, je réusis à découvrir des ruines inconues, et des débris qui avaient échappé jusqu'alors au vandalisme des laboureurs*"¹⁵.

Si a això afegim, com ja em esmentat, la manca d'atracció que el jaciment per se despertava entre els membres de la Comissió de Monuments de Girona¹⁶ (a partir d'ara CMG), entitat pública encarregada de vetllar per la protecció del patrimoni històric a la província, atès que la percepció que es tenia en aquells anys sobre el que era un monument històric que calia protegir, conservar i restaurar era molt diferent a l'actual¹⁷; la manca de recursos econòmics, d'aquesta entitat, que permetessin fer una intervenció més activa en el jaciment¹⁸ i, finalment, la manca d'una normativa legal que protegís les restes arqueològiques, la qual no arribà fins a la segona dècada del segle XX¹⁹, resulta comprensible l'estat d'abandó que

13.- Maranges i Marimon, J., *Compendio historico, resumen y descripción de la antiquísima ciudad de Empurias*, Barcelona 1803, 68 (re-edicció de 1968 a càrrec de Eduard Ripoll).

14.- Cf. DIAS, ODIR J., Memòria sobre el convent dels servites d'Empúries a Catalunya (1606-1835), *Fulls d'història local*, XXVI, (1991).

15.- Cf. a Nolla i Brufau, J. M^a; Vila, P., *Notice historique sur la ville et le comté d'Empúries* de Francesc Jaubert de Paçà (Presentació i fac-simil de l'edició de 1823), *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLI, (2000), esp. 529.

16.- No existeix cap estudi de conjunt sobre les *Comisiones de Monumentos* a Espanya. A Catalunya només s'han estudiat, de forma desigual, les de Barcelona, Tarragona i Girona. Cf. Grahit i Grau, J., *Comisión de Monumentos históricos y artísticos de la provincia de Barcelona. Memoria de la labor realizada por la misma en su primer siglo de existencia (1844-1944)*. Barcelona 1947 (= *Comisión de Monumentos...*); Oliva, C., *Centenario de la Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos de la Provincia. Miembros que la han integrado*. Tarragona 1944; Pla Cargol, J., *Comisión Provincial de Monumentos de Gerona. Un siglo de actuación (memoria)*, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses III*, (1948), 145-192; Pla Cargol, J., *Comisión Provincial de Monumentos de Gerona. Un siglo de actuación (memoria)*, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses IV*, (1949), 194-249; Pla Cargol, J., *Comisión Provincial de Monumentos de Gerona. Un siglo de actuación (memoria)*, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses V*, (1950), 158-218 (= *Comisión Provincial de Monumentos de Gerona...*, III, IV o V); Calzada, M., La Desamortització i la Comissió de Monuments de Girona, *Revista de Girona* 113 (1985), 316-323. I recentment, Remesal Rodríguez, J.; Aguilera Martín, A.; Pons Pujol, L., *Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. Cataluña. Catálogo e índices*. Real Academia de la Historia. Madrid 2000 (= *Comisión de Antigüedades...*), on hi ha una introducció relativa a les comissions de monuments catalanes i un catàleg dels documents (Reeditat en català: *idem*, *La Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. Catalunya. Catàleg i Índexs*. Direcció General de Patrimoni (Generalitat de Catalunya). Barcelona 2002).

17.- Com hom pot observar si hom rellegeix l'obra que Botet i Sisó dedicà a Empúries, on és consideren poc útils per l'estudi de la història d'aquesta ciutat les seves restes edificies i, al contrari, es dona major importància a les restes de cultura material que oferia el jaciment: "*Mejor idea de la antigua opulencia e importancia mercantil de esta ciudad nos formaremos con el estudio de los objetos de lujo y ornanentación, abundantes barros y rica variedad de moneda autónomas...*", cf. Botet i Sisó, J., *Noticia histórica y arqueológica de la antigua ciudad de Emporion*, Madrid 1879, 53. Cf. també Ganau i Casas, J., *La protección de monumentos arquitectónicos de España y Cataluña 1844 - 1936: legislación, organización, inventario*, Lleida, 1998, 24.

18.- Ganau i Casas, J., *Els inicis del pensament conservacionista en l'urbanisme català (1844-1931)*, Barcelona 1997, 36-37.

19.- Yáñez Vega, A., Estudio sobre la Ley de Excavaciones y Antigüedades de 1911 y el reglamento para su aplicación de 1912, a Mora, G., Díaz-Andreu, M. (eds.), *La cristalización del pasado. Genesis y desarrollo del marco institucionals de la arqueología en España*, Málaga 1997, 423-429.

presentà el jaciment al llarg de tot el segle XIX. Com a conseqüència de tots aquest fets, doncs, bona part del patrimoni arqueològic del país fou extret de forma no oficial i reventat, en bona part, a antiquaris i col·leccionistes estrangers, la qual cosa era denunciada per intel·lectuals, com l'historiador Antoni de Bofarull i Brocà²⁰ que es queixava en la seva *Historia crítica civil y eclesiástica de Cataluña* amargament de la dispersió de les restes arqueològiques estretes d'aquesta ciutat²¹, i associacions culturals, que tot sovint havien de suplir a l'Estat i els seus ens delegats en la protecció del patrimoni històric i artístic del país. A tall d'exemple podem citar una carta inèdita, que reproduïm parcialment a continuació, on l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques²² denunciava a la Diputació de Girona l'espoliació i comercialització que afectava al patrimoni català:

"La experiencia ha demostrat, Exm. Sr. quan inútil en alguns casos han estat las recomanacions y gestions que ha vingut fent la Catalanista en los deu anys d'existència pera evitar que desapareixessin dels llocs ahont se guardavan desde passades centurias alguns interressants objectes artístich-arqueologichs de nostra terra; y sap positivament, que alguns de dits objectes han pasat en poder de comisionats extrangers, a fi de negociar ab ells o donar los hi un destí que no pot menys de resultar en detriment del bon nom de nostra pàtria y del calificatiu d'il·lustrada que mereix.

Sa compren, y en fa perfecte càrrech aquesta Associació que aquestos fets deplorables escapan quasi

sempre no sols de la vigilancià, ben petita per cert que es posible exercir, si que tambe dels proposits y atribucions de las autoritats y corporacions encarregades de vetllar per los intereses morals de la nació, entre'ls quals sense dupte, figuran tots aquells medis que puguin extender la il·lustració ab major número.

*Davant d'això y ab la fi de conciliar tots los interessos l·legitims, considera aquesta Associació que seria convenient que per part de V. E se prenga lo acort que sa il·lustrada direcció li dicti a fi d'evitar en lo possible tan deplorables fets, ja destinant alguna quantitat per a l'adquisició dels aludits objectes artístics y arqueològichs, a fi d'augmentar ab ells los museus publichs, ja arbitrant altre medi que practicamente conduís a evitar la continua desaparició de verdaderes joyas de molt valor para la historia artistica de la nostra Pàtria"*²³.

Tanmateix, el resultat d'aquesta petició concreta fou pobre i només aconseguí que la Diputació destinés una petita partida monetària a la compra d'objectes històrico-artístics, per tal d'augmentar el fons del Museu provincial:

*"La Comisión de Fomento que suscribe, enterada de los laudables propositos que animan a la Asociación expresada, es de parecer se manifieste a la misma que la Diputación procurara evitar en lo posible los hechos denunciados a fin de que los objetos que en esta provincia existan de algun valor historico y arqueologico pasen a aumentar los museos publicos de nuestra pàtria"*²⁴.

Actuació que fou encarregada a la CMG²⁵. Malgrat la brevetat d'aquest document, però, es pot observar

20.- Antoni Bofarull i Brocà (Reus 1821 - Barcelona 1892), Historiador i literat. Bon coneixedor dels fons documentals de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on treballà des de l'any 1846 fins a la seva mort. La seva *Història crítica civil y eclesiástica de Cataluña* es caracteritza per ser ideològicament conservadora i haver estat escrita segons el canons del criticisme, fou editada a Barcelona entre els anys 1876-78.

21.- *"Solo de Ampurias creimos poder dar en este punto un largo catálogo de objetos de arte encontrados en sus inmediaciones; pero nos hemos llevado el mayor chasco al saber, y con sentimiento lo consignamos, que algunas de las personas que se dedicaban a adquirirlos, los han empleado con frecuencia para acreditar su generosidad con otros particulares de aquí o de la corte, como recuerdo o en prenda de amistad ¿Cuanto mas valiera que el celo patrio les hubiese inducido a congregar todas aquellas preciosidades en un museo emporitano, haciendo así un verdadero servicio al pais y a la Historia, que disgregarlas i esparcirlas, facilitando así el camino para que, con el tiempo, hasta se niegue o se olvide su procedencia"*, Bofarull i Brocà, A., *Historia crítica civil y eclesiástica de Cataluña*. Tom. 1, Barcelona, 1876, pàg. 153.

22.- Aquesta no fou una actuació única de l'Associació Catalana d'Excursions Científiques a les comarques gironines, atès que hom té notícia de com a mínim dues comunicacions anteriors, adreçades a la Comissió de Monuments de Girona, on es denunciaven casos de destrucció del patrimoni gironí. Concretament es denunciava el deplorable estat del monestir de Sant Pere de Roda (28 d'octubre de 1879) i un altre on s'advertia a la comissió d'un suposat intent d'enderrocar el monestir de Vilabertran (30 de juny de 1880). Cf. Pla Cargol, J., *Comisión Provincial de Monumentos de Gerona...*, IV, 207 i 211. Cf. també Remesal Rodríguez, J.; Aguilera Martín, A.; Pons Pujol, L., *Comisión de Antigüedades...*, 67 i documents CAGE/9/7954/33, 51(1-3), 59(1-3), 60(1-2).

23.- 279/029, Carta de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques al president de la Diputació de Girona, on demana que es prenguin mesures per evitar la desaparició d'objectes històrics i artístics, enviada el 16 de febrer de 1887.

24.- Cf. Arxiu Històric de Girona, Fons de la Diputació, Secció cultura 1824-1971, D. 279/029, Minuta de la Sessió de la Diputació de Girona del 13 d'abril de 1887. Sobre el mateix tema Cf. Pla Cargol, J., *Comisión Provincial de Monumentos de Gerona...*, IV, 227.

25.- Cal destacar que al llarg de tota la seva historia la Comissió de Monuments es trobà íntimament lligada a la Diputació provincial, no solament per fet que el seu president oficial fos el governador civil, sinó també pel fet que la major part dels seus mitjans econòmics, a part de petites partides enviades per l'Estat en moments puntuals o donacions particulars, procedien d'aquesta institució. Fet que era reconegut obertament per la pròpia CMG. Cf. Arxiu Històric de Girona, Fons de la Diputació, Secció cultura 1824-1971, D. 2781/004. Informe sobre les reformes de les comissions provincials de monuments històrics, 1878/Girona. Sobre el mateix tema Cf. Pla Cargol, J., *Comisión Provincial de Monumentos de Gerona...*, IV, 202.

d'una forma clara dos dels motius que provocaven aquest desgavell en la protecció del patrimoni del país. Primerament, com ja s'ha esmentat anteriorment, la manca de mitjans i capacitat dels òrgans de l'Estat i de les entitats encarregades de vetllar per aquest patrimoni (Comissions de Monuments)²⁶, la qual cosa, a la pràctica impossibilitava la realització d'una actuació més ferma, malgrat que algunes veus, dins de la mateixa Comissió la reclamaven²⁷. El segon fet a destacar és la nefasta solució que es pren per enfrontar-se a aquest espoli, la compra de tants objectes com sigui possible, per tal de sostreure'ls al mercat d'antiguitats. Actuació a la llarga negativa, atès que l'únic que s'aconseguia era augmentar la demanda.

En aquest context, doncs, no ens ha d'estranyar que el jaciment d'Empúries esdevingués un camp obert a multitud d'excavadors no oficials²⁸. Fins al punt que excavar a Empúries esdevingué una activitat de cap de setmana, amb la qual s'entretenien coneguts intel·lectuals del país, com ens mostra el text que citem a continuació:

"...ha tingut lloc una mena d'aconteixement en aquesta vila: la vinguda d'uns quans artistes de Barcelona, amb en Rusiñol al cap, per a fer excavacions a Empúries, segons veus. Està ja molt gratat tot aquell terror pels qui cerquen lo jornalet, desenterrant sens discerniment ni consciència objectes que després entreguen sens pena als més adients"²⁹.

Com a conseqüència d'aquest seguit d'activitats "arqueològiques", es formaren diverses col·leccions, públiques i privades, d'objectes emporitans, de diversa importància. Per citar alguns exemples, i a nivell provincial, trobem les col·leccions de Joaquim Pujol i Santo, destacat membre de la CMG, heretada pel seu fill Celestí Pujol, que fou àmpliament utilitzada per Joaquim Botet i Sisó en el treball que dedicà a Empúries³⁰, la de Caterina Albert, més coneguda com a "Víctor Català"³¹, la de Francesc de Maranges³², la de Gabriel Molina, de qui tornarem a parlar més endavant, la de Romuald Alfarras, que posseïa un veritable museu a Figueres³³, o la del museu de Girona, que a la pràctica era una col·lecció més, però de titularitat pública, etc.,³⁴. Tanmateix,

26.- Per més informació sobre les deficiències que afectaven a les Comissions de Monuments Provincials des de la seva funció Cf. Ganau i Casas, J., *Els inicis del pensament conservacionista...*, 31-32.

27.- L'historiador Joaquim Botet i Sisó, que ocupà importants càrrecs en la Comissió de Monuments és queixà en diverses ocasions d'aquesta situació. Cf. Riuró, F., *Empúries i la Comissió Provincial de Monuments de Girona, Associació Arqueològica de Girona. Quadern de treball núm. 8*, 60.

28.- Creiem que aquest és el terme més exacte per definir a aquests excavadors, atès que en aquella època, i fins ben entrat el segle XX, el fet de realitzar excavacions en un terreny, sobretot si era de la propietat de l'excavador, no era un delictes. Concretament, en el cas d'Empúries, malgrat que les excavacions oficials patrocinades per l'Institut d'Estudis Catalans s'iniciaren l'any 1908, no tenim notícies d'actuacions contra els excavadors no oficials del jaciment fins a la segona dècada d'aquest segle. Cf. Ruiz de Arbulo, J., *Excavaciones en Ampurias 1908-1936, Historiografía de la arqueología y de la historia antigua en España (siglos XIII - XX)*, Madrid, 1991, pàg. 170.

29.- Català, V., *Obres completes*, Barcelona 1972, 1809 *apud* Bofarull, B., Víctor Català i Empúries, *Actes de les primeres jornades d'estudi sobre la vida i l'obra de Caterina Albert* Víctor Català. *L'Escala*, 9-11 d'abril de 1992, Barcelona, 511.

30.- Botet i Sisó, J., *Noticia historica y arqueologica de...*, 6.

31.- De les diverses col·leccions formades per objectes d'origen emporità de les quals tenim esment, aquesta és una de les millor conegudes i que més bibliografia a generat, probablement a causa de la fama de la seva propietària. Cf. Bofarull, B., Víctor Català i...; Anglada, M. À., Caterina Albert, arqueòloga, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 29 (1996), 408-411; Oliveras i Llovera, C., La col·lecció emporitana de Caterina Albert i Paradís, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 29 (1996), 413-429.

32.- Actualment, la bibliografia no és gens clara sobre la identitat d'aquest Francesc de Maranges, atès que en alguns treballs s'afirma que la trobada del mosaic fou deguda a un tal Francesc Maranges de Diago, de qui no em trobat cap dada concreta, mentre en d'altres s'esmenta que fou Josep Maria de Maranges de Diago (*L'Escala* 1837 - Madrid 1872), polític i jurista. Ara bé, mercès a les clares referències que dona Víctor Balaguer en la seva història de Catalunya, creiem que cal identificar al descobridor del mosaic d'Ifigènia amb Francesc Maranges i Juli, pare de l'anterior, (*L'Escala* 1803 - 1878), polític gironí, diputat a Corts al 1859 i president de la Diputació de Girona alguns anys després. Balaguer, V., *Historia de Catalunya y la corona de Aragón*, Madrid 1885-87, tom I, 172 i ss (hi ha una edició anterior a Barcelona del 1860-63).

33.- Aquest era delegat del Centre Excursionista de Catalunya a Figueres i, de forma habitual, oferia una visita al seu museu als membres d'aquesta associació que visitaven la comarca: Vidal, L. M., Excursió a Cadaqués y Sant Pere de Roda, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 39 (1898), 101-103.

34.- Cal destacar que aquest fet no era una particularitat del museu de Girona, sinó que era una actuació habitual a l'Espanya de l'època. A tall d'exemple es pot esmentar el fet que el *Gabinete de Antigüedades*, que a la pràctica era el museu de la *Real Academia de la Historia*, actuava d'una forma idèntica. Cf. Almagro-Gorbea, M., El «Gabinete de Antigüedades» de la Real Academia de la Historia. Pasado, presente y futuro, a Almagro-Gorbea, M. (ed.), *El Gabinete de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. Ciclo de Conferencias pronunciadas en la Real Academia de la Historia del 3 al 17 de mayo de 1998*. Madrid 1999, 15-17, esp. 17.

hom no pot jutjar als posseïdors d'aquestes col·leccions artístiques amb els paràmetres actuals. Hem de tenir present que, molt probablement, la major part d'aquests col·leccionistes no tenien cap mena de percepció de que fessin un acte contra el patrimoni històric-artístic del país comprant i recollint aquestes restes, sinó que, amb tota seguretat, estaven convençuts de realitzar una acció necessària i bona, atès que així evitaven la marxa d'aquests objectes fora del país, o la seva destrucció per mans inexpertes. Prova d'això és que el propi historiador Víctor Balaguer³⁵ lloava l'actuació desinteressada d'alguns d'aquests col·leccionistes en els següents termes:

*"Los Sres. Maranges i Molina, con una abnegación como sólo pueden darla el amor al arte y el cariño á los recuerdos antiguos, se habían constituido entonces en una especie de custodios, mejor diré, de depositarios de aquellos escombros, haciendo ellos solos lo que en otro país hubiera hecho el Gobierno. Su celo, su actividad, su constancia se han mostrado en mil ocasiones. Si Ampurias no ha sido aún descubierta, si no existe ya acaso en Cataluña otra Pompeya ú otra Herculano, cúlpese á otros, que no á ellos. Ellos dos solos han hecho más que una Academia toda"*³⁶.

O que en diverses obres de divulgació, quan es descriuen les diverses excavacions realitzades a Empúries, es situaven les actuacions realitzades per entitats públiques al mateix nivell que les de privats. Així, per exemple a l'Enciclopèdia Universal Espasa-Calpe, després d'haver descrit les excavacions realitzades per la Diputació de Barcelona, es feia la següent descripció d'aquestes excavacions particulars:

*"También el Estado y varios particulares realizan excavaciones en otros sitios de Ampurias por su cuenta; los trabajos del primero han dado por resultado dejar al descubierto los restos de una basílica cristiana con un columbario y multitud de enterramientos, los más debajo del pavimento (...). En las excavaciones realizadas en la finca del señor Pi, se ha puesto al descubierto una vivienda romana y en los del señor Villanueva se han encontrado varios fragmentos de mosaicos de dibujo geométrico en cubillos de mármol blanco y negro. Todo esto indica la importancia que para el arte y la historia revisten las excavaciones de Ampurias"*³⁷.

Mentre a la primera guia del jaciment, escrita per Manuel Cazorro³⁸, s'afirmava:

*"En otros puntos de este llano se han hecho también excavaciones, por ejemplo, las realizadas por el sabio médico de la Escala, el Sr. Pi, descubriendo una casa con varias cisternas y aljibes, las del Sr. D. Pedro Villanueva, que con gran celo ha venido hace años excavando otra gran casa con pavimentos de ricos mosaicos y en la que ha encontrado notables restos de pintura y otros objetos. Son también dignas de mención las que dieron lugar al hallazgo de un precioso busto de bronce, de la época de Tito, y sobre todo las que pusieron al descubierto el mosaico romano que representa el sacrificio de Ifigenia"*³⁹.

En resum, a través d'aquest conjunt de dades hom pot observar com la recerca i el comerç d'antiguitats procedents d'Emporion era un fet habitual, socialment acceptat i, fins i tot, ben vist pels intel·lectuals i autoritats del país, al llarg del segle XIX i les primeres dècades del XX.

LA TROBALLA DEL MOSAIC D'IFIGÈNIA, UNS FETS MAL DOCUMENTATS

Fins a l'actualitat les circumstàncies exactes que envoltaren la troballa del conegut mosaic d'Ifigènia han estat envoltats d'una aurèola mítica, atès que hom considerava que la seva troballa havia estat un fet totalment casual, realitzat per un pagès que conreava el seu terrós de terra. Alhora, hom acceptava que la seva conservació es devia a l'actuació benèvola de diversos mecenes, els quals havien estat capaços de valorar la importància de la troballa i havien actuat en conseqüència per evitar-ne la total destrucció. Tanmateix, com veurem tot seguit, res més lluny de la realitat. Primerament, però, abans fem un breu repàs als autors que han fet esment a aquesta troballa, per tal de veure quin era el nostre coneixement d'aquests fets fins al moment actual.

El primer autor en parlar de la troballa del mosaic d'Ifigènia és Víctor Balaguer. Aquest, en la seva història de Catalunya, comenta que a l'any 1851 havia visitat Empúries, on havia pogut veure l'esmentat mosaic, el qual es trobava protegit per una caseta d'obra construïda pel senyor Maranges⁴⁰. Posteriorment, Martínez

35.- Víctor Balaguer i Cirera (Barcelona 1824 - Madrid 1901), historiador i polític. Va col·laborar activament en el moviment renaixentista i fou un dels ideòlegs de la restauració dels Jocs Florals. Participà activament en la política durant el Bienni Progressista, abans i després de la revolució de 1868 i durant la Restauració.

36.- Balaguer, V., *Historia de Catalunya...*, 173.

37.- Veu Ampurias a: *Enciclopedia Universal Ilustrada Espasa-Calpe*, Madrid 1909, 272 (reedició).

38.- Manuel Cazorro Ruiz (Madrid 1865- Barcelona 1935), naturalista i arqueòleg, col·laborà en les primeres investigacions a Empúries, també posseïa una important col·lecció d'objectes emporitans, els quals passaren al museu de prehistòria de València a la seva mort.

39.- Cazorro, M., *Guia ilustrada de las ruinas de Ampurias y Costa Brava catalana*. L'Escala 1913, 38.

40.- Balaguer, V., *Historia de Catalunya...*, 174.

Quintanilla, en la seva obra *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, entre altres dades dóna la primera descripció de les circumstàncies que suposadament portaren a la seva descoberta:

"...y un precioso mosaico que es la admiración de cuantos le ven. Fué descubierto este último casualmente en el año 1849, por un trabajador al tiempo de cavar la viña en que se hallaba y nuestro apreciable amigo el Sr. D. Franciso Maranges, vecino de la villa de La Escala, a cuyo distrito municipal pertenece el lugar de Ampúrias, guarda tan rica joya dentro de una caseta construida al efecto"⁴¹.

Més endavant, en la mateixa obra, al parlar de diversos veïns de L'Escala que posseeixen col·leccions d'objectes emporitans, Martínez Quintanilla torna a parlar de Francesc Maranges i afirma: "*Mas de seis mil, en su mayor parte monedas y cornerina podría tener reunidos D. Francisco de Maranges, sino los hubiera regalado casi a todos sus amigos...*"⁴².

Com hom pot observar, doncs, aquest autor posà les bases del que fou la versió que ha perdurat fins a l'actualitat sobre la troballa del mosaic d'Ifigènia i que es sustentava en dos fets claus: que la troballa havia estat totalment casual, feta per un camperol mentre treballava la vinya, i que el mosaic s'havia conservat en òptimes condicions mercès a la col·laboració desinteressada d'un veí de L'Escala que l'havia protegit del temps i dels homes mitjançant una petita caseta d'obra que el protegia⁴³.

Alguns anys després Botet i Sisó tornà a fer referència al tema, en la seva obra *Noticia historica y arqueologica de la antigua Emporion*, on afirmava:

"Descubriose en el año 1849, casi en medio de la colina donde estuvo Emporion, gran parte de la planta de un edificio antiguo, conservada merced al laudable desprendimiento de algunos vecinos de la villa de la Escala, que compraron el terreno por ella ocupado (...). El verdadero interés del hallazgo consistió, empero, en el notable mosaico que adorna el centro de una de las habitaciones, formando un pequeño cuadro, que tal merece llamarse, de sesenta centímetros de alto por cincuenta y cinco de ancho, algo deteriorado junto al ángulo inferior de su lado derecho por el azadon del labriego que le descubrió"⁴⁴.

Com hom pot observar, malgrat que Botet i Sisó era membre de la CMG, i en conseqüència estava millor informat sobre les restes emporitanes, bàsicament, el seu relat no difereix del de Martínez Quintanilla, excepte pel fet que no parla d'un sol mecenes, sinó de varis.

Quant al conegut historiador Josep Pella i Forgas⁴⁵, les dades que ens aporta en la seva monumental història de l'Empordà, són pobres, atès que només esmenta, molt de passada, la casual troballa del mosaic, sense aportar cap dada nova: "*Halló esta página selecta [el mosaic] del arte antiguo un pobre labriego en la labor de su viña en el año 1849*"⁴⁶.

Posteriorment, ja a finals del segle XIX, Sebastià Aguilar⁴⁷, en el seu llibre sobre Empúries, tampoc aportà noves dades, excepte un canvi en la datació de la troballa⁴⁸:

"*En Ampurias, aun cuando mutilados, se han encontrado pavimentos de diferentes clases; pero entre todos el que más llama la atención, y el que por sí solo merece un viaje para verlo, estudiarlo y admirarlo es el conocido con el nombre de "mosaico de Ifigenia" descu-*

41.- Martínez Quintanilla, P., *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, Gerona 1865, 167.

42.- *Ibid.*, 169.

43.- Tanmateix, a tall de mera hipòtesi, potser caldria plantejar-se si quan ens descriu el caràcter altament generós de Francesc de Maranges (en teoria havia regalat bona part de la seva col·lecció formada per més de sis mil objectes), en realitat ens trobem davant d'un personatge que exerceix l'activitat de brocancer, això sí, d'una forma no professional, fet que portà a Martínez Quintanilla a la confusió. Tampoc cal menystenir el fet que en el moment de publicar-se l'obra de Martínez Quintanilla, la qual havia estat subvencionada per la Diputació de Girona, precisament el president d'aquesta fos Francesc de Maranges. En tot cas, resulta simptomàtic que un dels seus descendents, Josep Oliveras i Maranges, un dels propietaris del mosaic d'Ifigènia a principi del segle XX, al 1900 intentés vendre a la Comissió de Monuments de Girona diverses restes arqueològiques, compra que no es féu efectiva pels preus exagerats que en demanava. Cf. Oli-va i Prat, M., Presència de la Diputació de Girona en Ampúries, *Miscelania Arqueologica II*, 100.

44.- Botet i Sisó, J., *Noticia historica y arqueologica de...*, 54.

45.- Josep Pella i Forgas (Begur 1852 - Barcelona 1918), historiador, jurista i polític d'origen empordanès, autor d'una àmplia obra històrica entre la qual cal destacar *Les Corts catalanes* (1876) o la citada *Historia del Ampurdan* (1883).

46.- Pella i Forgas, J., *Historia del Ampurdán*, Barcelona 1883 (reedició de 1980), 270.

47.- Sebastià Aguilar, erudit local relacionat amb el moviment excursionista i afeccionat a l'estudi de la història, que professionalment era membre de la judicatura, concretament al 1898 el localitzem com a jutge a Figueres, fou autor de diversos treballs sobre història antiga de la comarca. Cf. Vidal, L. M^a., Excursión a Cadaqués y Sant Pere de Roda: Museo del Sr. Alfara instalado en Figueres (objetos ampuritanaos), *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 39, 9.

48.- Creiem que aquesta datació primerenca de la troballa es deu a un error del propi autor, atès que no hi ha cap altre investigador que en faci esment, ni cap document que ens pugui indicar d'on va treure la informació. Cf. Remesal Rodríguez, J.; Aguilera Martín, A.; Pons Pujol, L., *Comisión de Antigüedades de la Real Academia...*, 85.

bierto por un indocto labriego al cavar su viña el año 1845 y que hoy se conserva merced a que varios vecinos de La Escala han construido una pequeña habitación que lo resguarda de la intemperie, ..."⁴⁹.

Finalment, d'època més recent, val la pena citar, pel seu caràcter divulgador, atès que fou publicat en un setmanari i no en cap revista especialitzada⁵⁰, un fragment de l'article que Miquel Oliva i Prat⁵¹ va publicar a la revista *el Ampurdán*, amb motiu del retorn del mosaic al seu "solar patrio": "*La coincidencia quiso que el golpe dado por el azadón de un labriego lo deteriorara justo al ángulo inferior derecho, y diera ocasión con ello al descubrimiento fortuito del glorioso mosaico. Ocurría el hecho por allá el año 1849. A raíz de su descubrimiento el mosaico fue conservado in situ hasta que con el correr de los años pasó por el riesgo de ser vendido al extranjero como sucedió en diversas inconfesables ocasiones*"⁵².

En tot cas, d'aquesta darrera cita cal destacar que si bé Oliva coincideix quan a les circumstàncies que envoltaven la troballa del mosaic amb els altres autors que hem citat, en canvi tenia coneixement, i així ho exposa obertament, dels diversos intents de venda que havia patit tan important troballa per part dels seus propietaris.

A través d'aquest recull, doncs, podem observar el pobre nivell de coneixements que es tenia fins ara sobre la troballa del mosaic d'Ifigènia i la visió quasi mítica de la seva conservació, aconseguida mitjançant la bona voluntat d'un grup d'amants de l'art⁵³. Però, què hi havia de veritat darrera d'aquests fets?

LA TROBALLA "CASUAL" DEL MOSAIC D'IFIGÈNIA I LA COMISSIÓ DE MONUMENTS. EL PERQUÈ D'UNA TARDANA INTERVENCIÓ

En el capítol anterior hem pogut veure quin era el coneixement que teníem, fins a l'actualitat, sobre les cir-

cumstàncies que envoltaven la troballa del mosaic. Actualment, però, mercès a la consulta d'un seguit de documents⁵⁴ que fins a l'actualitat havien estat poc, o gens, estudiats, estem capacitats per descriure d'una forma més clara i detallada quines foren les circumstàncies reals que envoltaven aquesta troballa. Concretament, hom pot documentar que al 1848 es constituí una societat a L'Escala, formada per diversos veïns i amb un capital de 2500.-pts⁵⁵; els quals el dia 1 de desembre del mateix any van adquirir conjuntament, una finca, segregació d'una altra, al preu de dues-cents setanta-cinc lliures catalanes, per intentar trobar objectes artístics de l'antiguitat, com es pot comprovar en el fragment que transcrivim, parcialment, a continuació:

*"En el termino de la villa de la Escala provincia de Gerona, a primero de diciembre del mil ochocientos cuarenta y ocho: los padre e hijo Pedro y Jose Puig trabajadores de dicha villa, para atender a sus deberes de familia, con espontaneidad por ellos y sucesores otorgan venta perpetua a favor de los SS. Pedro Caner, D. Juan Torrent, D. Jose Manegat y Casademont, D. Gabriel de Molina, D. Joaquín Pujol y Santo, D^a. Esperanza Ros y Dalfau, viuda, D. Ramon Oliveras y D. Franco. Maranges, vecinos todos de la Escala, excepto el Sr. Pujol que reside en Gerona y obra en su representación el Sr. Maranges, y a sus (respectivos) herederos, media vesana de tierra, que deberá medirse y es parte y de la de oriente de aquella finca de mayor cabida, sita en este termino y parage que le llaman las murallas de Ampurias; cual media vesana de tierra adquieren, al objeto de buscar preciosidades y conservar las antigüedades o restos de edificios que la casualidad ofreciere o quizá se hallaren..."*⁵⁶.

El més sorprenent d'aquest document és que dins d'aquesta societat trobem a dues persones íntimament relacionades amb les entitats que durant aquesta època

49.- Aguilar, S., *Ampurias*, Figueres 1895, 264.

50.- Dins dels àmbits culturals i erudits de la Girona de l'època aquest retorn fou viscut com un fet de gran importància, com es pot observar si hom rellegeix l'article citat.

51.- Miquel Oliva i Prat (Girona, 1922-1974), arqueòleg gironí, conservador del Museu Arqueològic Provincial de Girona al 1943 i director del mateix al 1961, des del seu càrrec com a director del Servei Tècnic d'Investigacions arqueològiques de la Diputació (1957) participà activament en l'endegament de les excavacions a Ullastret i en la salvació del jaciment de la Ciutadella de Roses.

52.- Oliva i Prat, M., *El mosaico de Ifigenia retorna al solar de Ampurias*, *Ampurdán*, 709, 25 d'abril de 1956.

53.- La bibliografia més recent tampoc no ha aportat noves dades sobre aquest fet i s'ha limitat a seguir a aquests autors. Per citar alguns exemples: Ruiz de Arbulo, J., *Excavaciones en Ampurias...*, 167; Ruiz de Arbulo, J., Mar, R., *Ampurias romana. Historia, arquitectura y arqueología*, Sabadell 1993, 54; Barral Altet, X., *La història moderna del mosaic del Sacrifici d'Ifigènia d'Empúries*, *Empúries* 48-50/ (1986-1989 [1993]), 94-99.

54.- Entre d'altres, els conservats en el Gabinet de Antigüedades de la Real Academia de la Historia, publicats en forma de catàleg per Remesal Rodríguez, J.; Aguilera Martín, A.; Pons Pujol, L., *Comisión de Antigüedades...* Cf. 84-85 i els documents CAGE/9/7954/47(1-5), 49(1-5), 50(1-4), 52(1-3).

55.- "...emitiendo una especie de acciones hasta completar un capital de unas 2500 pts", GAGE/9/7954/47(2).

56.- Arxiu històric de Sant Josep. Fons Diputació, n° 2635/4, escriptura de compra-venda autoritzada per D. José Bataller, notari de Torroella de Montgrí, 1 de desembre de 1848.

eren les encarregades de protegir el patrimoni històric de la província: la Diputació de Girona i la Comissió de Monuments de Girona. Concretament, hem de fer referència a Gabriel de Molina, de qui ja hem parlat. Aquest professionalment era el cap de la duana de L'Esca-la i secretari del seu Ajuntament, de 1844 a 1852⁵⁷. També posseïa una important col·lecció d'objectes procedents d'Empúries i era l'autor del capítol dedicat a Empúries en el *Diccionario Geografico-Estadístico-Histórico* de Madoz⁵⁸, on havia reclamat, insistentment, la necessitat que es fessin excavacions al jaciment per evitar que es perdessin per la ciència tots els tresors que contenia:

*"En vista, pues, de tantos descubrimientos como se han hecho y se estan haciendo, y atendida su importancia y la ninguna utilidad que muchos de ellos reportan a las ciencias y a las artes, por deberse a la causalidad de abrir hoyos para plantar viñas, o al arado de un labrador que despreciará, y aun acaso inutilizará objetos de gran mérito, pero de poca estima para él, porque no los conozca; sería de desear que el Gobierno mandase practicar escabaciones en aquel terreno, con la debida direccion i método, y tal vez de esta suerte se enriquecerian nuestros museos de antigüedades, y tuvieran la arquitectura y la escultura modelos dignos de imitación y de estudio, iguales y tal vez superiores a los que se han descubierto en las del Herculano y Pompeya"*⁵⁹.

En conseqüència no ens ha d'estranyar que alguns anys després, quan la Diputació concedí una subvenció per realitzar excavacions al jaciment, qui dirigís directament els treballs i n'assegurés la continuïtat, fos precisament ell⁶⁰. El segon membre del grup de compradors que destaca és Joaquim Pujol i Santo, també col·leccionista d'antiguitats i destacat membre de la CMG, de la qual en forma part des de la seva fundació al 1847⁶¹. En conseqüència, com cal interpretar la que podem qualificar eufemísticament de sorprenent participació d'aquestes persones en una intervenció privada de recerca de restes arqueològiques? Anys després aquesta serà definida per la pròpia CMG, com una actuació adreçada a espoliar el jaciment per tal de vendre al millor postor les restes que hi apareguessin:

"El mosaico en cuestión fué descubierto en el año de 1849 por una sociedad de vecinos de La Escala que se

*propusieron hacer excavaciones en Ampurias con ánimo de vender los objetos que encontraran..."*⁶².

Certament, vist el curriculum d'aquests homes, aquesta hipòtesi d'una excavació iniciada de bon principi amb una clara voluntat d'obtenir guanys econòmics del saqueig del jaciment, resulta excessivament elemental i poc creïble. Però, llavors com cal interpretar aquesta actuació de privats en l'àmbit del jaciment d'Empúries? Si hom té present que com a mínim tres de les persones esmentades en el contracte, Francesc de Maranges, Gabriel Molina i Joaquim Pujol i Santo, eren importants col·leccionistes d'objectes emporitans, activitat que, molt probablement, era compartida per la resta de compradors i que, com ja hem vist en un apartat anterior, la pràctica d'excavacions per part de privats per a augmentar les seves col·leccions era habitual i, fins i tot, ben vista dins dels àmbits erudits de l'època, cal afirmar que ens trobem davant una actuació idèntica a la realitzada per Josep de Maranges i fra Manuel Romeu a finals segle XVIII i principis del XIX, o la feta pel doctor Pi o Pedro Villanueva a finals del XIX i principis del XX. És a dir, l'excavació de terrenys amb una voluntat antiquarista, que era vista com l'única factible donades les característiques del jaciment, i la manca de mitjans econòmics i interès per part de les entitats públiques encarregades de la protecció del patrimoni, no hem d'oblidar que en aquesta època no hi havia cap llei que protegís el patrimoni històric-arqueològic, ni que penalitzés aquest tipus d'actuació. En tot cas, creiem reveladora l'afirmació que Celestí Pujol i Camps, fill de Joaquim Pujol i Santo, fa a la seva obra *Estudio de las monedas de Empurias y Rhode con sus imitaciones* on afirma que l'actuació dels col·leccionistes no era solament bona per la conservació de les restes descobertes, sinó que considera que el reduït nombre que n'havia tingut la província de Girona havia estat una de les principals causes de la destrucció de bona part de les troballes que podia oferir el jaciment:

"Las monedas de Empurias se encuentran principalmente en los arenales del término de Sant Martin de Ampurias. Hasta mediado este siglo grandes cantidades de bronzes emporitano y romanos halladas en dicho sitio, han sido destruidas por los veloneros de Figueras: la provincia de Gerona contaba con pocos coleccionistas inteligentes que salvaran estos recuerdos del

57.- Arxiu Municipal de L'Esca-la. Administració general. Llibres d'actes del Ple. Acta de l'1 de gener de 1844.

58.- Pujol i Camps, C., *¿Existe Ampurias?*, *Revista de Gerona*, tom. I (1876-1877), 173.

59.- Madoz, P., *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, ed. Antoni Pladevall, vol. I, 51 (el volum on es fa aquesta descripció va ser publicat originalment el 1845).

60.- Cf. Nolla i Brufau, J. M^a., Sagrera, J., *CIVITATIS...*, 33.

61.- Fundació més teòrica que real, atès que de facto no realitzà cap reunió fins al 1851. Cf. Pla Cargol, J., *Comisión Provincial de Monumentos de Gerona...*, III, 147-148; Remesal Rodríguez, J.; Aguilera Martín, A.; Pons Pujol, L., *Comisión de Antigüedades...*, 31.

62.- GAGE/9/7954/47(2)

*pasado de una pérdida irreparable, llamándolos a su revision con el poderoso incentivo de un buen precio. El que hoy se ofrece por las monedas de Empurias piedras grabadas y cualquiera otro objeto que se descubre entre los despojos de la ciudad, han creado algunos industriales que al rebuscar afanosos por el despoblado han casi agotado lo que guardaban las primeras capas de terreno*⁶³.

Pel que fa a la troballa del mosaic, que es realitzà l'any 1848 mentre es duïen a terme les excavacions del terreny per part de l'esmentada societat⁶⁴, cal pensar que suposà un cert trencament entre la que creiem era la intenció inicial de l'escavació, la recerca de restes antigues amb voluntat antiquarista, i la que fou l'actuació posterior dels membres de l'associació. Primerament, s'ha de tenir present que la divisió del mosaic entre tots els seus "propietaris" era impossible, atès que suposava la seva total destrucció, en conseqüència l'actuació més lògica era la seva venda. En segon lloc, molt probablement, la seva aparició excita els ànims, i qui sap si l'avarícia, dels membres de la societat, atès que es trobaven davant d'una important peça arqueològica, que els podia proporcionar uns guanys interessants: "...desde el primer momento excitó la admiración de cuantos lo contemplaron [el mosaic] y el deseo de obtener por el una crecida cantidad"⁶⁵. Per tal de protegir la troballa *in situ* i evitar-ne el deteriorament o robatori, mentre s'esperava l'arribada d'un comprador o decidien què fer-ne, els mateixos socis construïren una sòlida caseta d'obra al seu damunt, la qual -com ja em vist a l'anterior apartat- ja estava construïda al 1851, tancada amb pany i forrellat. Tanmateix, les expectatives de guanys econòmics, despertades a partir de la troballa del mosaic o poc després, es veïeren decepcionades, atès que el suposat ric comprador que havia d'adquirir el mosaic no acabava d'aparèixer, tal com s'afirma en un informe de la pròpia CMG: "*Pero pasaron los años, el rico comprador no se presentaba y los socios se fueron dispersando o murieron y muchos años quedó el mosaico sino olvidado por lo menos solitario*

en la casita que lo alberga"⁶⁶. El mosaic, doncs, mercès a la no aparició de cap comprador, disposat a pagar l'alt preu que exigien els seus posseïdors, va seguir al seu lloc original fins ben entrat el segle XX.

Pel que fa a les entitats teòricament encarregades de vetllar per la protecció del patrimoni, la CMG i les seves superiors acadèmies, poca cosa feren per protegir la troballa, malgrat que la seva existència era àmpliament coneguda i difosa. No hem d'oblidar que un dels seus membres havia participat en la troballa; que Martínez Quintanilla l'esmentà en la seva obra sobre la província de Girona, que Joaquim Botet i Sisó li dedicà diverses pàgines en la seva obra *Noticia historica y arqueologica de la antigua ciudad de Emporion*⁶⁷, o que Esteban Paluzie envià una còpia del mosaic a la Real Academia de la Historia⁶⁸. Malgrat aquests precedents, però, la primera notícia sobre el mosaic que es troba en les actes de la CMG és una carta del veí de Vilafant, Josep Saderra i Mata, en la qual denunciava el seu lamentable estat de conservació⁶⁹ a la CMG:

*"Tengo el disgusto de poner en conocimiento de V.S. que el estado de conservacion del precioso mosaico de Empurias empeora rapidamente, tanto que, si no se toman prontas y enérgicas medidas para conservarlo, dentro de poco tiempo habrá dejado de existir. En la visita que tuve el gusto de hacer a aquel despoblado el dia 23 del corriente pude enterarme de que todas las figuras que estan en primer término son mutiladas en particular la de Ifigenia cuyo cuello ha desaparecido ya. Me dirijo a Ilustre Comisión de Monumentos para que informada de lo que esta sufriendo tan preciosa joya artistica y arqueologica ponga en practica cuantos medios estén a su alcance para evitar su cercana desaparicion"*⁷⁰.

La CMG, poc després, respongué a la denúncia amb els següents termes:

"En vista del atento oficio de V. S. de fecha 26 de julio último dando conocimiento a este cuerpo del estado de deterioro en que se halla el mosaico de Empurias y de la urgencia de tomar alguna medida que evite su

63.- Pujol i Camps, C., *Estudio de la monedas de Empurias y Rhode con sus imitaciones*, Sevilla 1973, 8.

64.- Segons CAGE/9/7954/47(2). Cf. Mélida, J. R., El mosaico ampuritano del Sacrificio de Ifigenia, *BRAH* 61, 1912, 123-125 o Lancha, J., *Mosaique et Culture dans l'Occident romain (Ier - IVe s.)*, Rome 1997, nº 75, 146-151.

65.- Gabinete de Antigüedades de la Real Academia de la Historia, document CAGE/9/7954/47(2), datat el 27 d'octubre de 1909 i signat pel vice-president de la CMG, Manuel Almeda. Cf. Remesal Rodríguez, J.; Aguilera Martín, A.; Pons Pujol, L., *Comisión de Antigüedades...*

66.- CAGE/9/7954/47(2)

67.- Botet i Sisó, J., *Noticia historica y arqueologica de la antigua ciudad de Emporion*, Madrid 1879, 54-58.

68.- Remesal Rodríguez, J.; Aguilera Martín, A.; Pons Pujol, L., *Comisión de Antigüedades...*, 85.

69.- Situació provocada amb tota probabilitat pel mal costum que tenien les persones que anaven a veure el mosaic, d'endur-se com a record una tesella d'aquest com a record de la seva visita, CAGE/9/7954/47(2).

70.- Arxiu del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona. Fons de la Comissió de Monuments. Carta de Josep Saderra i Mata enviada a la CMG, el 26 de juliol de 1879, denunciant el lamentable estat del mosaic d'Ifigènia (Empúries).

total destruccion; esta Comisión ha acordado dar a V. las gracias por su interesado aviso y participarle que no perderá de vista tan preciado monumento"⁷¹

A la pràctica, però, no es tornà a parlar del tema fins molts anys després. Però, a què es degué aquesta manca d'activitat per part de la CMG davant d'un objecte que tant d'interès despertava entre historiadors i erudits? La resposta és molt simple, la causa darrera d'aquesta inactivitat és que la CMG no tenia capacitat jurídica ni mitjans econòmics per intervenir en la salvaguarda de bona part del patrimoni històric-artístic, en general, ni del mosaic, en particular⁷². Cal no oblidar que a la pràctica les comissions de monuments són creades per protegir el patrimoni moble i immoble, procedent de les desamortitzacions, de la seva venda o enderroc per part del propi estat⁷³. Alhora que la seva capacitat per incidir en les activitats privades era mínima, a causa de la inexistència d'una llei que protegís el patrimoni històric-artístic, la qual no arribarà fins molts anys després⁷⁴. Tot això, impossibilitava a les comissions per realitzar qualsevol activitat en les propietats privades, com ho era el mosaic. Davant d'aquest fet, doncs, l'única solució viable era la compra directa, actuació que fou intentada sense resultat, a finals del segle XIX, per la Comissió de Museus i Biblioteques de Barcelona⁷⁵. Però si tenim presents els greus problemes econòmics que tenia la CMG i l'exagerat preu que demanaven els propietaris del mosaic, fet que a la pràctica en possibilità la conservació *in situ*, és lògic que fins ben entrat el segle XX, precisament quan es crea un marc legal que permet intervenir-hi⁷⁶, les institucions públiques encarregades de vetllar pel patrimoni no

poguessin actuar i fer-se càrrec, si més no parcialment, com veurem en el següent apartat, de tan valuós objecte.

L'ADQUISICIÓ DEL MOSAIC PER PART DE LA COMISSIÓ DE GIRONA. UNA PRIMERENCA INTERVENCIÓ DE LES ENTITATS PÚBLIQUES SOBRE EL PATRIMONI HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC DE PROPIETAT PRIVADA

Tal com hem vist a l'apartat anterior al llarg del segle XIX el jaciment d'Empúries fou un camp obert on la intervenció de les autoritats públiques, concretament de la CMG, es limitava a la compra dels objectes més interessants que sortien a la superfície, procedents de les troballes casuals dels camperols i de les persones que es dedicaven a aquesta activitat per obtenir uns guanys econòmics. Tanmateix, amb el començament del nou segle s'inicià un canvi quant a l'actitud de les entitats públiques respecte al jaciment.

Promoguda per Josep Puig i Cadafalch, l'operació més rellevant de l'Institut d'Estudis Catalans, nascut el 1907, fou l'inici de les excavacions a Empúries el 1908. Tenia en contra l'opinió del també arquitecte Josep Pijoan que hagués escollit donar preferència a la restauració de les pintures romàniques del Pirineu⁷⁷. Com ja hem vist en apartats anteriors, l'Empúries greco-romana era ja coneguda⁷⁸ i si bé en principi aquesta intervenció de l'Institut d'Estudis Catalans no suposà la fi de l'espoliació del jaciment realitzada per privats, atès que com hem vist aquesta pràctica no era il·legal si es duia

205

71.- Arxiu del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona. Fons de la Comissió de Monuments. Minuta de la resposta de la CMG enviada a Josep Saderra i Mata, en relació amb el mosaic d'Ifigènia.

72.- Com es pot observar quan al 1893 Botet i Sisó denuncià davant la CMG les espoliacions que diversos particulars feien del jaciment d'Empúries, davant les quals l'única actuació factible que veia era fer un croquis dels llocs que havien estat excavats i, alhora, fer una còpia del mosaic d'Ifigènia. Cf. Pla i Cargol, J., *Comisión Provincial de Monumentos...* IV, 236.

73.- Ganau i Casas, J., *Els inicis del pensament conservacionista...*, 26-39; *Idem*, *La protección de los monumentos arquitectónicos de España y Cataluña 1844-1936. Legislación, organización, inventario*, Lleida 1998, 24; Remesal Rodríguez, J.; Aguilera Martín, A.; Pons Puig, L., *Comisión de Antigüedades...*, 24-26.

74.- Yañez Vega, A., *Estudio sobre la Ley de Excavaciones...*, 423 i ss.

75.- "Los propietarios del mosaico greco-romano d'Ampurias representant lo sacrificio de Ifigenia, tracten de vendrel, havent ja presentat una instancia á la Comissió de Museus y Bibliotecas de nostre Ajuntament al objecte de adquirirlo. Molt nos alegrariem que lo naxent Museo Municipal s'enriquís ab una d'aqueixas sumptuosas mostrás de las generaciones passadas". Cf. Sobre lo mosaico greco-romano d'Ampurias, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 4, (1892), 75.

76.- Ganau i Casas, J., *La protección de los monumentos arquitectónicos de...*, 31.

77.- Castellanos, J. Raimón Casellas i el *Modernisme*, vol. II. Barcelona 1983, 141; Ainaud de Lasarte, J. M., Puig i Cadafalch, historiador de l'arquitectura, *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo* 113 (1976), 42-45; Mar, R., Ruiz de Arbulo, J., *Ampurias romana...*, 58; Ganau i Casas, J., *Els inicis del pensament conservacionista...*, 368.

78.- Sanmartí, E., Ripoll, E., *Història de la investigació*, *L'Avenç* 38 (1981), 21-26, en esp. 25 exposen que el primer document relacionat amb la possibilitat d'efectuar excavacions arqueològiques a la zona d'Empúries és un manuscrit trobat a la Biblioteca de la RAH consistent en una memòria descriptiva sobre els monuments de l'antiga ciutat que fou enviada el 27 d'octubre de 1834 per la *Junta de Antigüedades* de L'Escalá en compliment d'una ordre del Governador Civil de Girona. El document es coneix gràcies a una còpia de 1841.

a terme en terrenys de propietat privada, a la llarga suposà la sortida de l'atzucat en que es trobava el jaciment i l'inici de la seva excavació d'una forma metòdica i científica.

Però, quina era la situació del mosaic d'Ifigènia en aquest nou segle que s'iniciava? Concretament, l'any 1909, els propietaris de la majoria de les accions eren els germans Francisco i José María Oliveras y Maranges que "...trataron de reunir todas las acciones y hacerse únicos dueños del mosaico del cual tenían ya la llave como poseedores y la escritura o documento privado que sirvió para constituir la sociedad, único documento existente. Lograron reunir la mayoría de ellas, seis tengo entendido de las diez que creo se emitieron y de este modo desaparecidos los otros socios quedaron poseedores y casi solos dueños del mosaico"⁷⁹.

Com s'havia passat del moment inicial en què el terreny on es trobava el mosaic tenia diversos propietaris a la situació de control per part dels germans Oliveras y Maranges? Aquests germans, per una banda van comprar algunes de les accions de la societat als seus socis⁸⁰; però, per altra banda, també van emprar hàbilment una clàusula de la constitució de la societat:

"Quienes, aceptando esta escritura de venta prometen satisfacer cada uno las respectivas dozavas partes del montante de gastos que, de consumo resuelvan hacerse, de escabaciones, construcción de paredes o edificios: a los manifestados fines de conservación de los que la casualidad ofreciere: pactando que si alguno de los mismos compradores dejase de afrontar la cantidad que corresponda, en el acto que se le pida perdiera la parte de precio que ha pagado por otro, terreno y cuanto hubiese satisfecho además, quedando privado de toda reclamación y "refundido", a la proporción explicada, en favor de los otros SS. Compradores pues así lo consienten todos..."⁸¹.

Aquesta clàusula tenia per finalitat fer que tots els socis complissin amb les seves obligacions econòmiques respecte els altres, de manera que tots paguessin les mateixes quantitats. Però va servir per a que dos dels socis, segurament els dos econòmicament més sòlids i, a tall d'hipòtesi si fem cas als seus cognoms, hereus de dos dels membres originals de l'associació: Francesc de Maranges i Ramon Oliveras, se n'apoderessin a la pràctica. Va ser gràcies al advocat i polític barceloní Francesc Cambó⁸² que s'adonaren d'aquesta possibilitat:

"Para asegurar su título quisieron obtener la caducidad de derechos de los asociados desaparecidos, cuyo derecho con más o menos fundamento pretendían tener diversas personas. Para ello, dicen, se aconsejaron de un prestigioso letrado de Barcelona, según me dijeron de D. Francisco Cambó y siguiendo su consejo publicaron en el Boletín Oficial de la provincia de Gerona un edicto convocando a los accionistas de ignorado paradero, é invitándolos á contribuir a las obras necesarias para asegurar la conservación del mosaico, apercibiéndoles á tenor del artículo 395 del Código Civil que de no comparecer á tenor de la fundación de la sociedad quedarían decaídos de su derecho.

Pasó el tiempo é hicieron algunas obras sin que los accionistas ni sus causa-habientes se presentaran y entonces acudieron á la autoridad judicial obteniendo no recuerdo bien en que términos una sentencia, que se insertó en el Boletín Oficial de Gerona declarando decaídos de su derecho a los accionistas que no comparecieron"⁸³.

Una vegada controlaven la majoria de les accions, volien vendre el mosaic per una quantitat inicial de 12.000.pts. La premsa se'n va fer ressó⁸⁴, indicant que hi havia varis museus espanyols i estrangers interessats en comprar-lo⁸⁵. Sembla ser que la CMG no va informar a la RAH d'aquest fet, però la informació -és a dir, la noti-

79.- CAGE/9/7954/47(2).

80.- "...puede verse en autos una sentencia testimoniada, proferida por el Juzgado municipal de La Escala en veintisiete de Mayo de mil novecientos tres de la que se desprende que Don José María Oliveras adquirió por compra las participaciones en la relacionada finca que correspondieron á José Monegat y Casademont y á Doña Esperanza Dalfau, viuda de Ros...", Escritura de compra-venda autoritzada per D. Ramón Vandellós y Marturet, notari de Figueres, 24 de març de 1914.

81.- Arxiu històric de Sant Josep. Fons Diputació, nº 2635/4, escriptura de compra-venda autoritzada per D. José Bataller, notari de Torroella de Montgrí, 1 de desembre de 1848.

82.- Francesc Cambó i Batlle (Verges 1876 - Buenos Aires 1947), advocat, financer i polític català. Destacà com a dirigent de la Lliga Regionalista des d'on apostà per un catalanisme moderat que possibilités la intervenció en la política estatal.

83.- CAGE/9/7954/47(2).

84.- "La premsa de Gerona y de Barcelona, se ocupa estos días de la proyectada venta a un extranjero del preciosísimo mosaico encontrado, hace años, por los señores Oliveras y Maranges en una de sus propiedades, emplazada sobre la antigua Ampurias, representando el sacrificio de Ifigenia. Todos los diarios comentan desfavorablemente la apatía de nuestros gobernantes permitiendo que antigüedades como la de que nos ocupamos, descubiertas en España, vayan a parar a manos de especuladores extranjeros". El Ampurdanés, dijous 16 de setembre de 1909, núm. 1701, 2.

85.- "Según noticias particulares, sino directamente por ellos por los corredores numerosos que siempre persiguen la enagenación de todo objeto artístico de importancia y buscan con mayor ó menor corrección una prima, el mosaico á sido ofrecido á varios museos y como no podía faltar al del Louvre uno de cuyos principales Jefes Mr Heron de Villefosse, parece que manifestó á persona de autoridad, que el Louvre no daría por él una suma crecida pero que en los museos de España podría tener mejor interes", CAGE/9/7954/47(2).

cia apareguda al diari de Figueres «El Ampurdanés»-els arribà per una via que desconeixem:

*"Por noticia publicada en el periódico «El Ampurdanés», ha tenido conocimiento esta Academia del anuncio de venta a un particular extranjero de un interesante mosaico representativo del sacrificio de Ifigenia que, procedente de Ampurias, existe en poder del Sr. Olivera y Marañes, y en su deseo este Cuerpo literario de evitar en lo posible que desaparezcan de nuestra patria joyas del valor artístico e histórico como la de que se trata, ha estimado conveniente rogar á esa Comisión de Monumentos que haga algunas averiguaciones sobre el asunto y comunique á esta Academia el resultado de las mismas para, en su caso, acordar lo que proceda"*⁸⁶. La resposta de la CMG va ser la confecció de l'informe sobre la propietat del mosaic que redactà el seu vice-president, Manuel Almeda i que es data el 27 d'octubre de 1909. La RAH agrai a la CMG la "actividad y el celo demostrados"⁸⁷. En l'informe, entre d'altres consideracions, Almeda exposava que el preu era absolutament desmesurat⁸⁸. Malgrat tot, considera que essent car, no és impossible que el preu pogués ser pagat per un comprador ric o capritxós i passés a mans privades. El mosaic no va trobar comprador. Però els béns de José María Oliveras foren embargats per a subhastar-los l'abril del 1912 per deutes contrets amb Narciso Cusi y Jordá, banquer de Figueres. Entre aquests béns hi ha "una pieza de tierra llamada «Mosaico»"⁸⁹, que havia sigut taxada individualment en 500.-pts; i en 12.000.-pts havia sigut taxat tot el lot dins el que es subhastava aquella peça⁹⁰. Això confirma l'exageració que suposava que, uns anys abans, els seus propietaris haguessin demanat per ella la mateixa quantitat amb la qual ara es podia adquirir un lot format pel camp on hi havia el mosaic, una casa, un solar i cinc camps més⁹¹. La CMG demanà a l'acadèmia que intercedís davant el Ministre d'Instrucció Pública per tal que l'estat decideixi exercitar el dret de tempteig i retracte:

*"Si esta pieza se vendiera sola, aun cuando su valor triplicara, esta Comisión de Monumentos arbitraria recursos para adquirirla (...) y por esta razón acude a tan alta Corporación, suplicándola que, invocando la acción que establece el reciente reglamento para la ejecución de la Ley de Escavaciones, promulgada por Real Decreto de 1 de marzo de 1912, en sus artículos 20 y 21 ejercitándose por el Estado las acciones de tanteo y retracto que establecen, bien por sé ó ya delegándole en esta Comisión con objeto de que el mosaico pudiera quedar en su Museo,..."*⁹².

El tema del mosaic d'Ifigènia, fins i tot, va arribar fins i tot a ser objecte d'una interpel·lació al Congrés per part del diputat Sr. Llosas⁹³:

*"Por ello, creo un deber llamar la atención del Sr. Ministro de Instrucción pública, para que con verdadera urgencia interponga la acción del estado, al objeto de que no se dé el caso deplorable de que se adquiera por 5 céntimos lo que es un verdadero monumento, lo que es una verdadera joya; y para que, aunque sea haciendo un sacrificio, quede en España el tal mosaico que ha sido admirado, con razón, por cuantos amateurs y artistas han visitado las ruinas de Ampurias"*⁹⁴.

Finalment es procedí a la subhasta dels béns embargats de José María Oliveras el dia 29 de maig de 1912. Els germans Maranges intentarien no perdre'n la possessió ja que aquest fou atorgat a una persona que el cedia a Francesc Oliveras y Maranges però la intervenció del vice-president de la CMG va permetre'n l'adjudicació a l'Estat:

"Se remató el tercer lote á favor de Don Alfredo Camps y Fontanet cuyo remate aceptó para ceder a tercera persona, que resultó ser Don Francisco Oliveras y Maranges. Mas, no se aprobó el remate en razón á la circunstancia de comparecer en Autos Don Manuel Almeda y Esteva en nombre del Estado y como Vice-presidente de la Comisión de Monumentos de Gerona, recabando para el Estado el derecho de tanteo y retracto

86.- Arxiu del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona. Fons de la Comissió de Monuments. Carta inèdita de la RAH a la CMG, datada el 14 d'octubre de 1909.

87.- Arxiu del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona. Fons de la Comissió de Monuments. Carta inèdita de la RAH a la CMG, datada el 23 de novembre de 1909. La minuta d'aquesta carta correspon al document CAGE/9/7954/47(5), conservat en el Gabinet de Antigüedades de la RAH, datada el 19 de novembre de 1909.

88.- Cf. també Pla Cargol, J., Comisión Provincial de Monumentos de Gerona..., V, 166-167.

89.- CAGE/9/7954/49(2).

90.- Boletín Oficial de la Provincia de Gerona, del 23 d'abril de 1912, on es publica edicte del 17 d'abril. Cf. també Pla Cargol, J., Comisión Provincial de Monumentos de Gerona..., V, 169.

91.- CAGE/9/7954/49(2).

92.- CAGE/9/7954/50(2), document datat el 25 d'abril de 1912; Llei d'Excavacions promulgada per R.D. d'1 de març de 1912. Cf. també Mérida, J. R., El mosaico ampuritano del Sacrificio de Ifigenia, BRAH 61, 123-125.

93.- Pere Llosas i Badia (Olot 1870 - id 1955), polític gironí, membre destacat a finals del segle XIX del Cercle Tradicionalista d'Olot i de els diferents juntes carlines del districte. Des de principis del segle XX fins al 1918 representà al districte d'Olot a les Corts de Madrid.

94.- Extracto Oficial del Congreso de los Diputados, nº 134 (sesión celebrada el lunes 10 de Junio de 1912), 3.

de la parte del explicado Mosaico (...) Don Manuel Almeda consignó en Secretaria la cantidad de trescientas treinta y seis pesetas con treinta y tres céntimos, precio correspondiente a la parte del mencionado Mosaico"⁹⁵.

La resta del lot tercer sí que fou adquirida per Francisco Oliveras y Maranges, que encara no acceptava cedir el mosaic a l'Estat. Va presentar un recurs contra la cessió, que li fou acceptat: "*Este juzgado de primera instancia [de Figueres] en Auto de veinte y dos de Agosto de mil novecientos doce desestimó el derecho de tanteo y retracto solicitado por el Estado*"⁹⁶; però l'advocat de l'Estat va apel·lar a l'Audiència Territorial de Barcelona que sí va donar la raó a l'Estat: "*Se revoca el Auto apelando y se declara haber lugar á la acción ejercitada por el Estado dejándose en consecuencia sin efecto el remate cedido á Don Francisco Oliveras Maranges del Mosaico de Ampurias que representa el Sacrificio de Ifigenia*"⁹⁷.

Així doncs, les gestions de la CMG i de la RAH donaren resultats favorables i la venda definitiva es fa el 24 de març de 1914⁹⁸. La comissió comprà una meitat indivisa del mosaic⁹⁹, aconseguint "*el derecho a intervenir para su conservación y la seguridad de que el dueño de las otras partes no podrá enagenar el mosaico sin contar con esta comisión y siendo así cercenado su derecho y tendrá seguramente que acabar por vender el resto a ella*"¹⁰⁰. El propietari de les altres parts devia ser el germà del que havia sigut embargat, Francisco Oliveras y Maranges, que el 1914 ofereix vendre la seva part per 4.000.- pts, oferta que la comissió, naturalment, desestimà¹⁰¹.

El mosaic va ser traslladat al Museu Arqueològic de Barcelona el gener de 1937, per ordre del Conseller de Cultura de la Generalitat, Pere Bosch i Gimpera, per tal d'evitar-ne la destrucció amb motiu de la guerra. Allà va ser restaurat i la part que encara era propietat privada fou adquirida per l'estat el 1940¹⁰². Va ser definitivament ingressat en el Museu d'Empúries el 1956.

COM A CONCLUSIÓ

A través d'aquest ràpid recorregut per la història de la troballa del mosaic d'Ifigènia hom pot observar un clar exemple del que ha estat la història més recent del nostre patrimoni històric i arqueològic. Aquest no havia estat majoritàriament tingut en compte en els àmbits erudits fins que al segle XVIII sorgí una nova forma d'antiquària, més interessada per les restes materials de les antigues civilitzacions. L'aparició d'aquesta nova percepció de les restes del passat comportà que sorgís un nou tipus d'erudit que gaudia de l'estudi i col·lecció d'aquestes restes. Alhora, l'extensió d'aquesta afecció també portà a l'aparició d'un mercat d'antiquitats en continu creixement, el qual fou abastit per nombrosos excavadors privats. En el cas concret de l'Escala, dins d'aquest grup hi ha una gran varietat de persones, atès que trobem tan al petit pagès, que recollia les restes que trobava al jaciment per tal d'obtenir així uns ingressos suplementaris per la seva feble economia, com a persones destacades de la cultura i la política de la província, com eren: Francesc de Maranges, Joaquim Pujol i Santo i Gabriel Molina, els

95.- Escritura de compra-venda autoritzada per D. Ramón Vandellós y Marturet, notari de Figueres, 24 de març de 1914.

96.- Escritura de compra-venda autoritzada per D. Ramón Vandellós y Marturet, notari de Figueres, 24 de març de 1914.

97.- Auto de la Audiencia Territorial de Barcelona, 24 de novembre de 1913, esmentat a l'Escritura de compra-venda autoritzada per D. Ramón Vandellós y Marturet, notari de Figueres, 24 de març de 1914.

98.- Es preveia que José María Oliveras no es presentés a l'acte: "... que se embargó al ejecutado D. José Mª Oliveras, en nombre del cual y por su rebeldía la firmaria de oficio este Juzgado, ...", providència de 7 de març de 1914. Signa la compra-venda en representació seva el jutge de primera instància de Figueres, "*Don Pelegrín Benito, en nombre y por comparecencia de Don José María Oliveras y Maranges, ...*", Escritura de compra-venda autoritzada per D. Ramón Vandellós y Marturet, notari de Figueres, 24 de març de 1914. "*Hechos los trámites oficiales, la Comisión acordó pasar a Ampurias para proceder, en nombre del Estado, a la toma de posesión de dicho mosaico (de la mitad en valor que se ha reivindicado)...*", Pla Cargol, J., Comisión Provincial de Monumentos de Gerona..., V, 173.

99.- "*Lo que se subasta es solamente la cuarta parte indivisa de dicho artístico mosaico, que está tasada en quinientas pesetas*", indicava erròniament el document CAGE/9/7954/50(3), carta de la CMG a la RAH, datada el 27 de maig de 1912. Però la part de José María Oliveras y Maranges era una meitat indivisa: "*La representación del cesionario del remate en escrito de veinte y tres de Febrero último consignó: Que la pieza llamada Mosaico y por tanto el Mosaico conocido con el nombre de "Sacrificio de Ifigenia" pertenecía en una mitad indivisa a Don José María Oliveras y Maranges, suplicando que solo en una mitad fuese entregada y vendida*", Escritura de compra-venda autoritzada per D. Ramón Vandellós y Marturet, notari de Figueres, 24 de març de 1914. Cf. Barral Altet, X., La història moderna del..., en esp. 98, que sí creu que la comissió en compra la meitat. I Remesal Rodríguez, J.; Aguilera Martín, A.; Pons Pujol, L., Comisión de Antigüedades de la Real Academia..., 85, nota 419, que pensaven que la comissió en comprà una quarta part.

100.- CAGE/9/7954/50(3).

101.- Pla Cargol, J., Comisión Provincial de Monumentos de Gerona..., V, 173.

102.- Almagro Basch, M., Museo arqueológico de Barcelona, *Memorias de los museos arqueológicos provinciales*, (1940 [1941]), 31.

quals en origen semblen pretendre accedir així d'una forma més directa al jaciment, per tal d'augmentar les seves pròpies col·leccions. Aquesta actitud i actuació envers el jaciment d'Empúries es mantindrà fins ben entrat el segle XX, quan amb l'inici de les excavacions al jaciment, per part de l'Institut d'Estudis Catalans, i l'aparició d'un marc jurídic més o menys protector de les restes arqueològiques (Llei de 1911 i reglament del 1912), es posaren les bases del seu actual marc protector. Tot això, doncs, s'observa clarament en el cas del mosaic d'Ifigènia, atès

que malgrat ser àmpliament coneguda la seva existència i valor, pràcticament des de la seva descoberta, les entitats encarregades de vetllar per la protecció del patrimoni històric de la província de Girona, concretament la Comissió de Monuments, no realitzaren cap acció per evitar-ne la degradació, la venda i la seva probable exportació a l'estranger fins ben entrat el segle XX, quan sorgí una normativa legal protectora que permeté intervenir d'una forma directa en una propietat privada, que fins aquell moment es trobava exclosa del seu camp d'actuació.